

SOSYOLOJİK AÇIDAN İSLAM DİNİ VE ÇALIŞMA İLİŞKİSİ

Prof. Dr. Fahri Kayadibi*

ÖZET

Çalışmak insandan ayrılmaz bir vasıftır. İnsan çalışmadan boş durursa rahatsız ve huzursuz olur. Üstelik tarih boyunca kabiliyet, beceri ve zamanlarını değerlendirerek sistemli bir tempoyla çalışanlar yükselmişler ve medeniyetler kurmuşlardır. Çalışmayanlar ise geri kalmışlardır.

İslam dini çalışılmasını, zaman ve insan gücünün değerlendirilmesini övmüş, tercih etmiş ve emeğe değer vermiştir. Tembelliği ise devamlı yermiştir. Çalışanlar Allah'ın sevgili kulları olarak görülmüştür.

Bir ülkenin veya bir toplumun kalkınması, ilerlemesi çalışma temposunun hızına bağlıdır. Bu nedenle İslam dininin insanlardan çalışmayı istemesi, tembelliği hoş görmemesi kalkınmanın ve ilerlemenin itici gücü olmuştur. Müslümanlar çalışınca kalkınmışlar ve medeniyetler kurmuşlardır. Çalışmayınca da geri kalmışlardır.

SUMMARY

Working is an adherent qualification to human being. If man has no work to do, he will be uncomfortable and uneasy. Furthermore in history, workers, who systematically evaluate their skills, talents and times, have ascended and established civilizations. On the other side, those who are not working have remained undeveloped.

Islam commends and prefers to working and to utilizing the time and human power and appreciates the labor, although It permanently satirizes indolence. Workers are considered as God's beloved servant.

The development of a country or of a society depends on the impetus of progressive working tempo. For that reason, Islam's request of working from human being and disapproving of indolence has become a catalyst to development and improvement. When Muslims works, they will become developed and found civilizations and they don't, they will remain undeveloped.

GİRİŞ

Çeşitli kabiliyet ve becerilerle donatılmış insan, bu sermayesini çalışmak suretiyle işletmek durumundadır. Bu nedenle Kant'ın dediği gibi, "İnsan, çalışmak

* İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

zorunda olan bir varlıktır.”¹ Kendisini çevreye uydurması veya çevreyi kendisine uydurması, ihtiyaçlarını gidermesi açısından çalışmak zorundadır. Bunun için tarih boyunca insan devamlı çalışan bir varlık olmuştur.

İnsanın âletler yapan ve bir dünya kuran canlı olması² ve hayatının bütün alanlarında ortaya koyduğu bütün başarılar, onun çalışan bir varlık olmasına dayanır.

İnsan, hayvanlarla ortak görünüşleri olan beslenme, barınma, korunma v.b. gibi ihtiyaçlarını karşılamak bakımından bile çalışmak mecburiyetindedir. Hayvanların, tabiatta yaşamaları için çeşitli vasıta ve kabiliyetlerle donatılmış olmalarına, dünyaya böyle bir donatımla gelmelerine karşılık; insanın, yaşamasını sürdürebilmesi, elde edebildiği ve ortaya koyduğu her şey, çalışmasına bağlı bulunuyor.³

O, gerek kendisine verilmiş bulunan kabiliyetler ve büyük potansiyeli, gerekse doğduğu âlemi, ancak çalışarak değerlendirmekle yol alabiliyor.⁴

Çalışmakta olan kişi, bir şey. Demek ki çalışma, amaçsız-anlamsız bir eylem, bir meşgale değil; insanın yapmak, bir şey elde etmek –bir duygu, düşünce ve davranışı, bir nesneyi gerçekleştirmek- için uğraşıyor, emek çekiyor, güç harcıyor, vakit veriyor özel bir eylem biçimidir, bir varlık biçimidir. Ve insanın kendi varlık bütününe bir “oluş olarak koyabilmesi ve genişletmesiyle ilgili ihtiyaçları tatmin işidir; bu yönde bugün, bugün anlaşıldığı üzere, “bulunan dünyayı değiştirmektir.”⁵

Çalışma, çok unsurlu bir örgüdür.⁶ İşin türüne göre tecrübe, bilgi ve teknikleri öğrenmek, vasıtaları arayıp bulmak ya da yapmak gerekmektedir.⁷

Bir ölçü ve plan içinde çalışmak hiçbir zaman yıpranma nedeni değildir. Hareket ve faaliyet insanın ruh ve beden sağlığının en gerekli şartı sayılmaktadır. Genç ve dinç kalmanın en güvenilir yolu çalışmak olarak görülmektedir. Planlı ve düzenli çalışmak insanı zindeleştirir. Çalışmayan hareketsiz insan durgun suya benzer. Çabuk kirlenir ve bozulur. Çalışan insan da hareketli akar su gibi temiz kalır.

¹ T. Mengüşoğlu, **Felsefi Antropoloji, İnsanın Varlık Yapısı ve Nitelikleri**, İstanbul 1971, s.206.

² P.L.Berger, “Some General Observation on the Problem of Work”, in Peter Berger (ed), **The Human Schape of Work**, New York, Macmillan, 1961, s.211.

³ Mengüşoğlu, **a.g.e.**, s.204.

⁴ M. Rami Ayas, **Kur’an-ı Kerim’de Çalışma Kavramı Sosyolojik Bir Yaklaşım**, İzmir 1994, s.6

⁵ P.L. Berger, a.g.e. s.211; H.Ziya Ülken, **Bilgi ve Değer**, Ankara, Kürsü Yayınları, No.8, (trç.), s.279-285.

⁶ Mengüşoğlu, **a.g.e.**, s.206.

⁷ Mengüşoğlu, **a.g.e.**, s.205.

Sağlıklı bir yaşam için en önemli şart, beden ve zihin faaliyetinin hayat boyunca devam ettirilmesidir. Zamanını boş ve işsiz geçiren insan can sıkıntısı illetinden bir türlü kurtulamaz. İnsanın içini kemiren can sıkıntısının en önemli ilacı çalışmaktır. Çevremizde 70 yaşını geçtiği halde çalışması sayesinde gayet genç görünen, yaşı çok genç olmasına rağmen çalışma ve hamle gücünü yitirmiş ihtiyar görünümlü insanları her zaman görebiliriz. Öğrenme arzusunu, çalışma gücünü kaybetmeyen insan, ne kadar yaşlı olsa da gençtir. Çünkü çalışmak zihnî, ruhî ve fizikî dertleri tedavî eden şifa hazinesidir. Büyük olmanın, ilerlemenin yolu çalışma ve alın terinden geçer. Faziletlerin başı çalışmaktır. Bütün sıkıntıların ve kötülüklerin anası ise tembelliktir.

A-İSLAM DİNİNDE ÇALIŞMANIN YERİ VE ÖNEMİ

İslam dini çalışmayı, kazanmayı ve ilerlemeyi isteyen bir dindir. Bilim ve teknoloji alanında yükselmeyi istemektedir. Tembelliği, zamanı boşa harcamayı ve yerinde saymayı ise hoş görmemektedir. Bu konularda pek çok ayet ve hadisler vardır. Bunları konu başlıkları altında açıklamalı bir şekilde burada sunmaya çalışacağız.

Kur'an-ı Kerim'de "İnsan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur. Ve çalışması da ileride görülecektir. Sonra ona karşılığı tam olarak verilecektir."⁸ buyurulmaktadır. Mehmet Akif Ersoy bir şiirinde bu konuyu şöyle vurgular:

"Leyse li'l-insani illâ mâ seâ" derken Hudâ

Anlamam hiç meskenetten sen ne beklersin daha⁹"

Öyleyse Müslüman çalışacak, Allah'ın kendisi ve çoluk-çocuğu için takdir ettiği rızkı meşru yollardan arayacaktır. Bu çalışmayı Yüce Allah'ın rızasını umarak bir ibadet aşkıyla yapmalıdır. Çünkü İslam dininde Allah'ın rızasını umarak yapılan her türlü davranış ibadet sayılmıştır. Nitekim bir hadis-i şerifte buna işaret edilmektedir: "Bir sabah vakti Hz. Peygamber ashabı ile otururlarken güçlü, kuvvetli bir gencin oradan geçtiğini görürler. Bir kısım sahabî: "Keşke şu genç gençliğini, gücünü ve kuvvetini Allah yolunda harcasaydı ne olurdu" dediler. Bunun üzerine Hz.

⁸ Necm Suresi, 39-41.

⁹ Mehmet Akif Ersoy, **Safahat**, (Hazırlayan M.Ertuğrul Düzdağ) İstanbul 1987, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s.24-25.

Peygamber: “Öyle söylemeyin, eğer o genç kendi ihtiyacı için, yahut anne-babasını geçindirmek için koşuyorsa yine Allah yolundadır.”¹⁰ buyurmuştur.

İslam Dini kişinin kendi yararına olduğu kadar diğer insanların yararına olacak her türlü çalışmayı da en hayırlı davranış olarak kabul etmiştir. Nitekim bu konuda Hz. Peygamber: “İnsanların en hayırlısı, insanlara faydası dokunandır.”¹¹ buyurmuştur.

Bunun içindir ki, olgun bir Müslüman hem kendisi ve ailesi için, hem vatan ve milleti için, hem de bütün insanlık için yararlı olabilecek her türlü çalışmayı ibadet niyetiyle yapmalıdır. Böylece hem Allah’a ve hem de insanlığa karşı görevini yerini getirmiş olur.

İslam Dininde tembellik ve uyuşukluğun yeri yoktur. Müslüman daima dinamik, atılgan, müteşebbis ve çalışkan olma durumundadır. Her işe başlarken söylediğimiz besmelede bile o işin sonunu getirme azmi yatmaktadır. Hz. Peygamber: “İki günü birbirine eşit olan müslüman zarardadır.”¹² buyurarak müslümanın bugününün dünden daha ileri olması gerektiğini düşündürücü bir şekilde vurgulamıştır.

Bugün dünden nasıl ileri olunabileceğini hiç düşündünüz mü? Gün 24 saattir. Tamamını çalışmayla doldursanız bile gene eşitliği bozmayıp iki günün müsaviliği karşısında zararda kalınmış olunacaktır. Öyleyse bu sözle verilen açık mesaj yeni metot ve usullerle eşitliği bozarak bugünü dünden daha ileri yapmaktır. Hiç şüphesiz bu metotlar ilim ve teknolojiyi geliştirerek az zamanda çok üretim yapma imkânlarını sağlamaktır. Bu hadis-i şerife göre gerilik şöyle dursun, her yeni gün yeni teknik ve metotlarla daha randımanla çalışarak, daha fazla üretmek gereklidir. Kısaca az zamanda çok üretim elde edilmelidir.

Şimdi kendi kendimize soralım: Acaba biz müslümanlar sadece Hz. Peygamberin bu sözünde yatan mesajı anlayarak hareket edebilseydik hiç geri kalır mıydık? Tabii ki kalmazdık. Bilâkis tüm dünya toplumlarından daha ileride olurduk. Çünkü İslam Dini, müslüman bir toplumun en ileride olmasını hedeflemektedir.

¹⁰ **Riyazu’s-Salihîn Ter.** 1/569.

¹¹ **250 Hadis**, 152. Hadis.

¹² **Keşf’ül-Hafa**, c.1, s.305, H.no:2406.

Milletlerin hayatında asla tembellik ve durmak yoktur. Bir millet ne kadar ilerlerse ilerlesin, ne kadar yükseklerle çıkarsa çıksın, çalışmayı bırakarak bulunduğu yerde durursa gerilemeye başlar. Koşan, yarışan milletler arasına katılıp bilim, medeniyet ve teknoloji yarışında daima en önde bulunduğumuz müddetçe dinimizin çalışma prensiplerine uygun hareket etmiş oluruz. Mehmet Akif Ersoy çalışma mecburiyetini şu beytiyle ne güzel ifade etmiştir:

“Bekaayı hak tanıyan sa’yi bir vazife bilir;

Çalış çalış ki bekaa sa’y olursa hakedilir”¹³

Kurtuluş çalışmaya bağlıdır. Akif bu bağlantıyı bir şiirinde şöyle ifade eder:

Bu harb içinde kazanmaktadır çalışmış olan;

Çalışmayıp oturandır gebertilen, boğulan.

Nedir muradı, bilinmez, fakat Hakim-i Ezel,

Cihanı mar’eye halk eylemiş, hayâtı cedel.

Kimin kolunda mesâî denen vefalı silah.

Görölmüyorsa, ümid etmesin sonunda felâh.¹⁴

Mehmet Akif çıkar yolun çalışma olduğunu şu beytinde dile getirir:

Allah’a dayan, sa’ye sarıl, hikmete râm ol...

Yol varsa budur, bilmiyorum başka çıkar yol.¹⁵

1-Kur’an-ı Kerim Çalışmayı Emreder

Kur’an-ı Kerim’de çalışma konusunda birçok âyet vardır. Bunlardan bir kısmı şunlardır:

“Namaz bitince yeryüzüne dağılın, Allah’ın fazlından nasîp arayın. Allah’ı da çok zikredin. Böylece umulur ki kurtuluşa erersiniz.”¹⁶

¹³ Ersoy, a.g.e., s.220.

¹⁴ Ersoy, a.g.e., s.228.

¹⁵ Ersoy, a.g.e., s.428

Bu âyette insanın Allah’a karşı olan kulluk vazifesini yerine getirdikten sonra yeryüzüne dağılarak çalışıp kazanması istenmektedir. Âyetin sonundaki “Kurtuluşa ermenin” ancak Allah’a karşı vazifelerini yerine getirmek ve çalışmakla mümkün olacağını açıkça vurgulamaktadır.

Cenâb-ı Allah, kâinatı insanın faydalanması için yaratmıştır. Hayvanlar, bitkiler, su kaynakları, yeryüzü-gökyüzü ve canlı- cansız bütün varlıklar hep insanların ihtiyaçlarını karşılamak için yaratılmıştır. Fakat ihtiyaçlarını karşılamayı çalışıp- kazanma şartına bağlamıştır. Bunun için:

“İnsan için ancak kendi çalıştığına karşılığı vardır. Onun çalışması değerlendirilecek. Bu çalışmasından dolayı en değerli ücret ile ödüllendirilecek”¹⁷ denilmiştir.

Kur’an, çalışmayı ve dünyadaki nasibini aramayı emrederken mal ve para sevgisinin esiri olmamaya da dikkati çeker:

“Kârûn Musa’nın milletindendi. Fakat vatandaşlarına karşı insafsızca hareket ediyordu. Biz, ona, anahtarlarını güçlü bir topluluğun zor taşıdığı hazineler vermiştik. Milleti ona şöyle diyordu: ‘O kadar böbürlenme! Zira Allah böbürleneni hiç sevmez. Allah’ın sana vermiş olduğu nimetlerle ahiret yurdunu da kazanmaya çalış, bu dünyadaki nasibini de unutma. Allah’ın sana yaptığı iyilik gibi sen de iyilik yap. Yeryüzünde aşırıktan sakın, zira Allah aşırı hareket edenleri sevmez.’”¹⁸ Öyleyse insan belli bir ölçü ve denge içinde çalışarak dünyadaki nasibini aramalıdır.

Esasen İslam dini, dünya ile ahiret arasında denge kuran bir dindir. Bu denge insanın ahiret adına dünyayı, dünya adına da ahireti ihmal etmesine engel olur. İnsan hem dünyayı hem de ahireti kazanmak için çalışacaktır. Ancak uygulamada dünya ile ahiret arasında sağlıklı bir dengenin her zaman kurulduğunu söylemek mümkün değildir. Özellikle ahiretin ebediliğini dünyanın geçiciliğini vurgulayan âyetlerin dünyanın önemsiz olduğu şeklinde anlaşılması; dünyanın terk edilmesi gerektiği gibi yanlış bir çıkarıma yol açmış, bu da çalışma dünyamızda bazı olumsuzlukların çıkmasına sebep olmuştur. İslam inancında ebedî olan ahiret âlemidir. Ama ebedî olanın kazanılması, geçici olan bu dünyada gerçekleştirilecek çalışma ile mümkün

¹⁶ Cuma Sûresi, 10.

¹⁷ Necm Sûresi, 37-42.

¹⁸ Kassas Sûresi, 76-77.

olmaktadır. Başka bir deyişle ahiretin ihyası, dünyanın imarı ile mümkündür.¹⁹ Bunun için Kur'an-ı Kerim'de:

“Herkesin kurtuluşu çalışmasına bağlıdır”²⁰ denilmiştir.

Herkes kendi çalışmasından ve yaptıklarından sorumludur. Bu konuda Kur'an-ı Kerim'de:

“Herkesin kazancı ancak kendisine aittir. Kimse başkasının günahını çekmez.”²¹ buyurulmaktadır.

Allah Teala, peygamberlerinin dahi örnek çalışanlar olmasını istemiştir. Davut Aleyhisselama hitaben:

“Zırhlar imal et ve ilmeklerini iyi ayarla. İyilik yap, zira ben bütün hareketlerinizi görmekteyim.”²² buyurmuştur.

Mülk suresinde ise:“...Yerin geniş köşelerinde gezip dolaşınız, Allah'ın ihsan ettiği rızıklardan yiye ve O'na döndürüleceksiniz.”²³ denilerek yeryüzünde rızık araştırılarak bulunup yenilmesi konusu vurgulanmaktadır.

2-Hz. Peygamber Çalışmayı, Kazanmayı ve Üretmeyi İstemiştir.

Bütün peygamberler çalışma konusunda insanlığa örnek olmuşlardır. Hz. Adem ekin ekmiş, Nuh (AS) dülgerlik yapmış, İdris (AS) terzilikle geçinmiş, İbrahim (AS) zahire ticareti ile uğraşmış, Davut (AS) zırh, Süleyman (AS) ölçü aletleri yapıp satmış, Zekeriya (AS) dülgerlikle uğraşmış, İsa (AS) iplik eğirip bükmüş ve hatta toplamış, Peygamber Efendimiz (SAV) de koyun çobanlığı yapmış, ticaret ve ziraatle uğraşmıştır.²⁴ Peygamberlere uymak da Kur'an-ı Kerim'de: “O Peygamberler Allah'ın hidayet ettiği kimselerdir. O halde sen de onların gittiği doğru yolu tutup onlara uy”²⁵ ayetiyle emrolunmuştur.

Hiz. Peygamber'in en ileri gelen sahabilerinden Hiz. Ebu Bekir (RA) tüccardı, Hiz. Ömer dericilik yapardı. Hiz. Osman gıda toptancılığı ile uğraşırđı. “Sizden

¹⁹ Recep Kılıç, “İslam ve Çalışma Üzerine Felsefi Bir Değerlendirme”, s.130.

²⁰ Tur sûresi, 21.

²¹ Enam suresi, 164.

²² Sebe suresi, 11.

²³ Mülk sûresi, 15.

²⁴ Serahsî, Ebu Sehl Ahmet, **El-Mebcut**, 2. Baskı, c.30, Beyrut (Tarihsiz), s.244 vd.

²⁵ En'am suresi: 90.

birinizin benim ve doğru yolda yürüyen halifelerin sünnetine uyması gerekir”²⁶ emriyle örnek gösterilen bu İslam büyüklerinin çalışarak kendi kazançlarıyla hayatlarını sürdürmüş olmaları, asla çalışmayı terk etmemeleri İslam’da çalışmanın değerini gösteren ayrı bir örnektir.

Bütün peygamberler çalışarak geçindikleri gibi Kur’an’ı en iyi bilip anlayan Peygamberimiz (SAV) de ömürlerinin sonuna kadar çalışıp kazandığı ile geçimini sürdürmüştür. Müslümanlara örnek gösterilen dört büyük halife ve sahabe de ömürlerini çalışarak geçirmişlerdir.

Hz. Peygamber, çalışmayı sevdiği gibi devamlı ashabını çalışmaya teşvik ederdi. Çalışma konusunda kendisi müslümanlara örnek olmuş ve çalışan insanları sevdiğini belirtmiştir Çalışma konusunda üzerinde durduğu bazı önemli hususları şöyle sıralayabiliriz:

a. Helal Kazanmaya Teşvik Etmiştir:

“Allah kulunu, helal kazanç talebinden yorgun düşmüş görmeyi sever.”²⁷.

“İnsanın yiyip içtiklerinin en helal ve bereketli olanı, çalışıp kazanarak aldıklarıdır.”²⁸

“Hiçbir kimse kendi elinin emeği ile kazandığından daha hayırlı bir lokma asla yiyemez.”²⁹

“Sizin yediklerinizin en temizi elinizle kazandıklarınızdan olandır. Muhakkak ki kardeşim Davut Peygamber de elinin kazancıyla geçinirdi.”³⁰

b. Başkalarına yük olmamayı, çalışarak kazanmayı İstemmiştir:

“İçinizden kim bana, insanlara yük olmayacağına, onlardan bir şey istemeyeceğine söz verebilirse, ben ona cennette olacağına garanti veririm.”³¹

²⁶ Tirmizî, Ebu İsa, **Camius-Sahih**, Humus 1965, İlim, 16.

²⁷ **Tac**, II, 35.

²⁸ İbn Mace, H. No:2137.

²⁹ **Tecrid**, c. VI, s.369, H. No. 967.

³⁰ Ahmed B.Hanbel, **Müsned**, Beyrut-(Tarihsiz), 6, 162.

³¹ **Tac**, II, 36.

“Kişinin sırtında odun taşıyarak geçimini sağlaması, versin veya vermesin birisinden bir şey istemesinden daha hayırlıdır.”³²

c. Çalışıp Üretmeyi İstemiştir:

Hız. Peygamber, kişinin çalışmasını, üretimde bulunmasını ve âilesini geçindirmesini Allah yolunda cihad ve gündüzleri oruç geceleri namazla geçirme ile bir tutmuştur.³³ İslamın beş şartından ikisi (Zekât ve Hac) ancak zengin olmayla yerine getirilebilir. Öyleyse İslam Dininin beş şartını da yerine getirebilmek için çalışıp zengin olmak gerekliliği vardır.

“Çalışınız, çalışan herkese Allah yardım eder.”³⁴

Bir gün Hız. Peygamber sahabi Sa'd bin Muaz ile musafaha yapmıştı. Baktı ki elleri nasırlaşmış. Bunun sebebini sordular. O da çoluk çocuğumu geçindirmek için kürek ve bel ile arazide çalışırım dedi. Bunun üzerine hemen Peygamber (SAV) in onun elini öptüğü ve şu iki nasırlı eli Allah Teala sever buyurduğu nakledilmektedir.³⁵

Yine “Amellerin en faziletlisi ailesine infak için çalışıp kazanmaktır”³⁶ buyurmuştur.

d. Tembelliği Yermiştir:

“Allahım; tembellikten, korkaklıktan, ihtiyarlığın verdiği düşkünlük ve cimrilikten Sana sığınırım.”³⁷

e. Hayra Harcanacak Serveti Övmüştür:

“Servet, bir müslüman için ne güzel arkadaştır. Yeter ki o, servetinden fakire, yetime ve yolcuya harcanmış olsun.”³⁸

³² Buharî, Buyû, 15.

³³ Buharî, Nafakat, 1.

³⁴ Buharî, c.12, s.214.

³⁵ Serahsî, Ebu Sehl Ahmed, **el-Mebsut**, 2. Bab, c.30, Beyrut (Tarihsiz) s.344.

³⁶ Serahsi, **a.g.e.**, c.30, s. 258.

³⁷ Buharî, **Edebu'l Mufred**, c.II, s.72, H. No:615.

³⁸ **Müsned-i Ahmed İbni Hanbel**, c. III, s.21.

f. Dürüst Ticaret Yapmaya Teşvik Etmiştir:

“Doğru sözlü ve her konuda kendine güvenilen bir ticaret adamı, ahirette Peygamberler, siddîklar ve şehitlerle beraber olacaktır.”³⁹ Diyerek doğru ticaretçinin ahirette, peygamberler siddîklar ve şehitlerle beraber olacağını vurgulamıştır.

Bunun karşılığında ticarete aldatmayı şiddetle men etmiştir. Bir gün çarşıda dolaşırken bir yiyecek yığınının önünde durup, elini yığının içine daldırınca, belirli bir ıslaklığın farkına varır. Bunun sebebi olarak yağmurdan ıslanmış olabileceğini gösteren mal sahibine; ıslak tarafı herkesin görebileceği şekilde üste koyması gerektiğini söyledikten sonra “bizi aldatan bizden değildir” buyurur. Bir başka sözünde de:

“Müslümana ihanet eden, zarar veren yahut hile yapan kişi, bizden değildir”⁴⁰ buyurmuştur.

Bir başka hadiste de:

“Müslüman, diğer müslümanların elinden ve dilinden güvende oldukları kimsedir”⁴¹ denilmiştir. Böylece bir müslümanın her alanda diğer müslümanlara eliyle ve diliyle zarar veremeyeceği vurgulanmıştır.

g. İşini Güzel ve Sağlam Yapmayı İstemıştır:

Bu konuda şöyle buyurmuştur:

“İşini güzel yapan işçiyi Allah sever”⁴²

“Kişi çalışmakta kusur ederse (az çalışırsa) Allah onu gam ve gussaya müptela eder.”⁴³

h. San’atkârı Sever ve Över:

“Muhakkak ki Allah mü’min san’atkâr kulunu sever.”⁴⁴

³⁹ Tirmizî, Kitabu’l- Buyu’, Bab: 4, H.No:1209.

⁴⁰ Müslim, Kitabu’l-İman, Ba:43, H. No: 101-102.

⁴¹ Müslim, Kitabu’l- İman, Bab: 43, H. No: 101-102.

⁴² **Fethul Kadir**, c.IV, s. 412, Hadis No: 10001.

⁴³ **Yeni Hutbelerim**, Ahmet Hamdi Akseki, c.I, s. 348-349

⁴⁴ **Sahih-i Buharî**, Cüz 3, Kitâbül Büyü’ s.193.

B-ÇALIŞMAK İNSAN İÇİN ZORUNLU BİR GÖREV MİDİR?

Çalışmak insan için bir zorunluluktur. Çünkü çalışmak insanın öz benliğinde vardır. Kültür ve medeniyetleri kurup geliştiren insanın tabiatında olan bu çalışma azmidir. İnsan, öz benliğinde bulunan bu çalışma ihtiyacını yerine getirmese can sıkıntısı ve ruh bunalımına düşer⁴⁵. Bu sebeple devamlı çalışma duygusunu içinde duyarak kültür ve medeniyetleri kurmuştur. M.A.Lahbabî bu konuyu şöyle dile getirir:

“Çalışma çevreleri değiştirir ve cemiyetlere yeni bir şekil verir. Çalışma, milletleri meydana getirerek, kültürlerin ilk kaynağı olarak ortaya çıkar... İnsan yapıcı faaliyeti içinde, bizzat kendi kendini keşfederek, medeniyeti kuvveden file çıkarır. Zira o, diğer hayvanlar gibi yemeden yaşayamaz. ... Çalışma içinde bulunduğumuz cemiyette olduğu gibi öz tabiatından sıyrılmadığı, tahrif edilmediği, insanî karakterini kaybetmediği müddetçe hamlenin, keşfin, istihalenin ve eğitimin sentezini yapar, kültürü yaratır. Öte yandan beşerî varlığın aslî temellerinden biri oluşu sebebiyle kültürün, insanların bizatihî özünün bir bölümünü oluşturduğunu da iddia edebiliriz.”⁴⁶

Dünyada ne varsa insanın fitratında bulunan çalışmanın ürünüdür. Medeniyet ve kültürler de çalışmanın bir ürünüdür. Bunun için çalışmak insan olmanın gereğidir. Mehmet Akif bu konuyu şu mısralarında çok güzel dile getiriyor:

Cibillîdir taharrî-i hakîkat hırsı âdemde,

Onun mahsûlüdür meşhûd olan âsâr âlemde.

Atâlet fitratın ahkâmına mâdem ki isyandır;

Çalışsın, durmasın her kim ki da'vâsında insandır.⁴⁷

İlerlemek ve gelişmek için çalışmak şarttır. Hayat devam ettiği müddetçe insanın yapısında bulunan çalışmanın yapılması zorunludur.

İslam Dininde çalışmak bazı durumlarda zorunlu bir hal alır. Yani farz olur. Bu zorunlu durumlardan bir kısmını şöyle sıralayabiliriz.

⁴⁵ Değerli psikolog Mustafa Şekip Tunç, bu hali **İnsan Ruhuna Üzerine Gezintiler** isimli eserinde çeşitli yönleriyle tasvir eder. Bk. **İnsan Ruhuna Üzerine Gezintiler**, İstanbul 1943, s.218-220.

⁴⁶ Muhammed Aziz Lahbabî, **Kapalıdan Açığa**, (çev. Bahaeddin Yediıldız), Ankara 1996, s.10-12.

⁴⁷ M.Akif Ersoy, **a.g.e.**, 131.

1- Yaşamı Sürdürmek

Yaşamayı sürdürmek için çalışıp kazanmak herkese farzdır. Çalışmamak suretiyle yeme ve içme için bir şey kazanmayıp yemeyi, içmeyi terk etmek Allah'a isyan sayılmıştır.⁴⁸ Bu hareket kendini telef etmek, ölüme terketmek, kendinin katili olmaktır ki haramdır. Çünkü Allah, Kur'an'da "Kendinizi öldürmeyin"⁴⁹ buyurmuş ve yasaklamıştır. Kendini ölüme atmak demek olan yememek, içmemek haramını işlememek için çalışmak farzdır, zorunludur.⁵⁰ İnsanın beslenme, barınma ve giyinme gibi temel ihtiyaçlarını karşılamak için çalışması zorunludur.

2-Allah'ın Emirlerini Yerine Getirmek

Farz ibadetlerin yerine getirilmesi beden kuvvetiyle olur. Kuvvet ise gıda, bakım ve sağlıkla temin edilir. Bunlar da çalışıp kazanmakla elde edilir. Öyleyse Allah'a layık kul olmak, farz ibadetleri yerine getirebilmek ancak çalışıp kazanmakla olur. Yemek, içmek, giyinmek, zinde olmak çalışma şartına bağlıdır. Onun için Hz. Peygamber'den "Çalışıp kazanmak her müslümana farzdır" buyurduğu nakledilmektedir.⁵¹

3-Borç Ödemek

Bir kimsenin üzerinde borç varsa onu ödemek için çalışıp kazanmak farzdır. Çünkü Hz. Peygamber (SAV) "Borç ödenmesi gereken şeydir"⁵² buyurmuştur.

4-Aileyi Geçindirmek

Bir kimsenin ailesini geçindirmesi için çalışması farzdır. Kur'an- Kerim'de "Annelerin örf ve adete göre yiyeceği-giyeceği çocuk kendisinin olan babaya aittir."⁵³ Buyurulmuştur. Hz. Peygamber: "Kişiye günah olarak nafakasını vermesi gerekenin hakkını zayi etmesi yeter"⁵⁴ buyurmuştur. Gene Peygamberimiz (SAV): "Muhakkak ki nefsinin, ailenin senin üzerinde hakkı vardır. Her hak sahibine hakkını ver"⁵⁵, buyuruğunun da farziyyet ifade ettiği konusunda İslam hukukçuları birleşmişlerdir.⁵⁶

⁴⁸ Serahsi, a.g.e., c.30, s.370.

⁴⁹ Nisa, 29.

⁵⁰ Serahsi, a.g.e., c.30, s.370

⁵¹ Serahsi, a.g.e., c. 30, s.256.

⁵² Tirmizî, Ebu İsa, Camius-Sahih, Humus, 1965, Büyü, 29.

⁵³ Bakara, 233.

⁵⁴ Ebu Davut, Zekât (Sıla-i Rahim), 45.

⁵⁵ Buhari, Savm, 51, ; Tirmizi, Züht, 64.

⁵⁶ Serahsi, a.g.e., c.30, s.270.

Bir insanın darlık içinde yaşlı anası-babası olsa onlara yetecek kadar çalışıp kazanması farzdır. Çünkü fakir ana-babaya çalışıp bakmak evlada yüklenmiş bir borçtur.⁵⁷ Bir adam Hz. Peygambere gelerek seninle cihat yapmak istiyorum dedi. Rasûlullah (SAV) anan-baban var mı, diye sordu. Evet cevabını alınca da “haydi dön ve çalışıp onlara infak ederek, bakıp çekerek cihat yap” buyurdu⁵⁸. Bunların dışında kalan akrabaya infak yapmak farz değildir. Yapılırsa sevap kazanılır. Sünettir. Çünkü Hz Peygamber: “Akrabasına yardım yapmak, misafirine ikram etmek ve dostuna iyilik etmek için malı sevmeyende hayır yoktur. Bu maksatla mal biriktirmek için çalışmayı emretmiştir.⁵⁹

Bütün bunlar canlı bir varlık olarak insanın hayatını sürdürebilmesi, kişiliğini geliştirip koruyabilmesi, insanî fonksiyonlarını yerine getirebilmesi, kültür ve medeniyet sahasında ilerlemesi çalışması gereğini ortaya koymaktadır.

İslam Hukuku’nda çalışmayı bırakmak, Allah’ın kıyamete kadar kurduğu dünya düzenini yıkmak ve tahrip etmek manasında kabul edilmiş ve kesinlikle yasak olduğu belirtilmiştir.⁶⁰

Çalışma zorunluluğu, Allah’ın insanlara verdiği en güzel armağandır. Çünkü çalışma ile insan can sıkıntısı, kötü alışkanlıklar ve yoksulluktan kurtulur.

C-TEVEKKÜL ÇALIŞMAYA ENGEL MİDİR?

İslam dininin ön gördüğü tevekkül çalışmaya asla mani değildir. Hatta çalışmak tevekkülün ön şartıdır. Bütün gayretini sarf edip çalışıp tedbirleri aldıktan sonra gücü aşan noktadan itibaren tevekkül gelir. Çalışma ve güç sınırlarından sonra gelen tevekkül ise bir ruh ferahlığını doğurur. Bu anlamdaki tevekkül emek ve gücünün karşılığını alamayan insana yeniden çalışıp kazanma dinamizmi verir. Böylece ümitsizliğe düşmeyerek daha enerjik bir şekilde yeniden çalışmaya koyulur. Şunu da unutmamak gerekir ki İslam dininde tembel bir şekilde yatıp tevekkül yapmanın yeri asla yoktur. Bir diğer anlatımla tevekkül, insanın gerçekleştirmek istediği bir iş için gereken her şeyi yaptıktan sonra sonucunu Allah’tan beklemesidir. Demek ki tevekkülün şartı çalışmadır.

⁵⁷ Serahsi, a.g.e. c.30, s.256.

⁵⁸ Buhari, Cihad 138, Edep, 3; Müslim, **Sahih**, Kahire 1955, Birr, 5.

⁵⁹ Serahsi, a.g.e. c.30, s.257.

⁶⁰ Serahsi, a.g.e., s.49.

Yanlış tevekkül anlayışı İslam dünyasının geri kalış nedenlerinden birisidir. Allah'ın duaları işitip kabul edeceği ve gereğini yapacağı düşüncesi çalışmadan tevekkül etme gibi yanlış bir felsefeyi doğurmuştur. O zaman Allah'ın insana verdiği akıl, düşünce ve kabiliyetleri yok saymak gibi bir tezata düşülmüş olur. İnsan kendine verilen ömür sermayesi ile akıl, kabiliyet ve düşüncelerini işleterek dünyada çalışmak mecburiyetindedir. Çalışan hangi dinde olursa olsun ilerler, çalışmayan ise geri kalıp sefil olmaya mahkûm olur. Bunun için Mehmet Akif Ersoy bu yanlış tevekkül anlayışını şöyle dile getirir:

“Çalış” dedikçe din, çalışmadın, durdun,
Onun hesabına birçok hurafe uydurdun!
Sonunda bir de “tevekkül” sokuşturup araya,
Zavallı dini çevirdin onunla maskaraya!⁶¹

Akif bir diğer şirinde yanlış tevekkül anlayışına saplanıp çalışmayıp tembel duranları şöyle tasvir eder:

Bırak çalışmayı, emret oturduğun yerden,
Yorulma, öyle ya, Mevlâ ecir-i hâsın iken!
Yazıp sabahleyin evden çıkarken işlerini,
Birer birer oku tek mil edince defterini;
Bütün bu işleri Rabbim görür; vazifesidir...
Yükün hafifledi... Sen şimdi doğru kahveye gir!
Çoluk, çocuk sürünürmüş sonunda aç kalarak...
Huda vekil-i umurun değil mi? Keyfine bak!
O'nun hazine-i in'amı kendi veznendir!
Havale et ne kadar masrafın olursa... verir!
Silahı kullanan Allah, hududu bekleyen O;
Levazımın bitivermiş, değil mi? Ekleyen O!

⁶¹ Ersoy, a.g.e., s.233.

Çekip kumandası altında ordu ordu melek;
Senin hesabına küffarı hâk-sâr edecek!
Başın sıkıl dı mı, kâfi senin o nazlı sesin;
“Yetiş!” de, kendisi gelsin, ya Hızır’ı göndersin!
Evinde hastalanan varsa borcudur: Bakacak;
Şifa hazinesi derhal oluk oluk akacak.
Demek ki: Her şeyin Allah.. Yanaşman, ırgadın O;
Çoluk çocuk O’na ait; Lalan, bacın, dadın O;
Vekil-i harcın O; kâhyan, müdir-i veznen O;
Alış seninse de, mes’ul olan verişten O;
Denizde cenk olacakmış.. Gemin O, kaptanın O;
Ya ordu lazım imiş.. Askerin, kumandanın O;
Köyün yasakçısı; şehrin de baş muhassılı O;
Tabib-i aile, eczacı.. Hepsi hasılı O.
Ya sen nesin? Mütevekkil! Yutulmaz artık bu!
Biraz da saygı gerektir.. Ne saygısızlık bu!
Huda’yı kendine kul yaptı, kendi oldu huda!
Utanmadan da tevekkül diyor bu cür’ete.. Ha?⁶²

Hz. Ömer, kendini tamamen ibadete vermiş, kurradan bir topluluğun yanına vardı. Onlar başlarını önlerine eğmiş oturuyorlardı. Kim bunlar diye sordu. “Allah’a tevekkül etmiş mütevekkil insanlardır” dediler. Hz. Ömer, “hayır onlar mütevekkil değil, müteekkillerdir” dedi. Yani yiyiciler, başkalarının sırtından geçinenlerdir. Halkın malını yiyorlar. Ben size mütevekkil kime derler haber vereyim mi? Evet, dediler. O da mütevekkil daneyi toprağa atıp sonra Allah’a güvenendir. Ey kurra topluluğu başınızı kaldırın, kendi geçiminizi temin için çalışıp kazanın” demiştir. Görülüyor ki hakkıyla tevekkül, elinden geleni yaptıktan sonra Allah’a güvenmektir.⁶³

⁶² Ersoy, a.g.e., s.233-234.

⁶³ Serahsi, a.g.e. c.30, s.248.

Devrin hükümdarını çekinmeden tenkit ettiği için Türkistan'ın OZCENT şehrinde bir kör kuyuya hapsedilip kuyunun dibinden irticalen, tepesinde toplanan öğrencilerine not tutturmak suretiyle, 30 ciltlik en muteber hukuk kitabı Mebsut'u bize hediye eden büyük İslam hukukçusu İmam Serahsi (483/1090) nin ifadesi ile "tasavvufu yanlış anlayan ve hayatını sıkıntı içinde sürdüren bazı ahmaklara göre çalışıp kazanmak helal değildir. Tevekkülü inkârdır. Bunlar İslam'ın tevekkül anlayışını asla anlamamışlardır. Bu tip yanlış tevekkül anlayışının İslam'da yeri yoktur. Kur'an'ın ruhuna aykırıdır. Nitekim Peygamberimiz, "devemi salıveriyorum ve tevekkül ediyorum ne dersiniz? Diye soran bir kimseye "Hayır onu bağla ve öyle tevekkül et"⁶⁴ buyurmuşlardır.

Bütün bunlar tevekkül için çalışmanın şart olduğunu göstermektedir.

D-ÇALIŞMADA DİKKAT EDİLECEK BAZI ESASLAR

Çalışma hayatını düzenleyen bazı esas ve değerler vardır. Bu değerler genelde ahlak, hukuk ve dinin değerleridir.

Sosyal hayatı düzenleyip inşâ eden değerler temelde ya ahlakî ya hukukî ya da dinî değerlerdir. Temel ahlakî değerler; din ve hukuk arasında müşterektirler. Adalet, doğruluk, itidal, emanet, hoşgörü, kanaat, cömertlik ve sabır gibi değerler, sosyal hayatı mümkün kılan ahlakî değerlerdir. Bu değerlere göre düzenlenip inşa edilmeyen toplum hayatında sosyal barışın sağlanması, toplumun birlik ve beraberliğinin korunması mümkün değildir. Bu sebepten din ve hukuk insanları bu ahlaki değerlere uygun olarak davranışta bulunmaya teşvik eder. Din bu teşviki, sevap ve günah kavramlarıyla manevi yolla, hukuk ise bu değerlere aykırı hareket edenlere maddî cezalar vermek suretiyle yapar.⁶⁵

İslam dini her konuda olduğu gibi, çalışma konusunda da insanın değerini koruyan ve gözetilen bir yaklaşım içindedir. İslam'da çalışmak önemlidir ama çalışma uğruna insanlık onuru ve haysiyetinin zedelenmesi söz konusu değildir. Çünkü İslam dini insan içindir. Bunun için insanlık onuruna aykırı uygulamalara asla izin vermez. Bu sebeple çalışma hayatına düzen getiren bazı değerlere yer verir.

⁶⁴ Tirmizî, Kıyamet, 60.

⁶⁵ Recep Kılıç, "İslam ve Çalışma Üzerine Felsefî Bir Değerlendirme", s. 126-127.

Çalışma hayatında önemli esaslar teşkil eden bu değerlerin bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

1-Doğruluk

Çalışanların iş hayatında doğruluktan ayrılmamaları ahlakî bir zorunluluktur. Doğruluk çalışma hayatında vazgeçilmez bir temel prensiptir. Çalışma hayatında doğruluktan ayrılmamak ahlakî bir zorunluluktur. Peygamberimiz: “Doğru sözlü ve her konuda kendine güvenilen bir ticaret adamı, ahrette peygamberler, siddîklar ve şehitlerle beraber olacaktır”⁶⁶ buyurmuştur. Çarşıda dolaşırken bir yiyecek yığınının önünde durup, elini yığının içine daldırınca, belirli bir ıslaklığın farkına varır. Bunun sebebi olarak yağmurdan ıslanmış olabileceğini gösteren mal sahibine; ıslak tarafı herkesin görebileceği şekilde üste koyması gerektiğini söyledikten sonra “bizi aldatan bizden değildir” buyurur.

2-Adalet

Çalışma hayatında adalete uygun davranmak, “bir işin hakkını vererek yapmak” demektir. İşin nasıl yapılması gerekiyorsa öyle yapılması gerekir. Yapılan işin hakkını vermek; o işi o günün standartlarında en güzel, en kaliteli bir şekilde yapmak anlamına gelir⁶⁷. İş veren statüsünde olanlar, o işin hakkını verme konusunda çalışanlara maddî ve manevî açıdan uygun bir ortam hazırlamakla; çalışanlar da, sağlanan ortamı en iyi şekilde değerlendirmekle yükümlüdürler. Bu “emanet” değerinin bir gereğidir.

3-Çalışma Ahlakı

Çalışma hayatında ahlak çok önemlidir. İşin noksansız, sağlam yapılması, süresi içinde bitirilmesi, işveren ile çalışan arasında karşılıklı saygı ve güvenin olması verimliliği artırır. Bu hususta dikkat edilmesi gereken bazı hususları şöyle sıralayabiliriz:

a.İşçi ve İşveren İlişkilerinin Sağlıklı Olması

İşveren ve işçiler çalışma hayatında el-ele, omuz-omuza vererek bir kardeşlik ruhu içinde olmalıdır. İşçi kendisine verilen işi hakkıyla yapmalıdır. İşveren ise işçisinin her türlü hak ve hukukunu korumalıdır. Ücretini zamanında ve tam olarak

⁶⁶ Tirmizî, 12. Kitabu'l-Buyu', Bab:4, H.No:1209.

⁶⁷ Kılıç, a.g.m. s.127.

vermelidir. Peygamber (SAV) “İşçinin ücreti işi bitirdikten sonra ödenir”⁶⁸ buyurmuştur. Gene bir defasında “İşçinin ücretini teri kurumadan veriniz”⁶⁹ emrini vermiştir. İşçi –işveren ilişkileri aralarında anlaşmaları yazılı akde göre olmalıdır.

b. San’atının Hakkını Vermek ve İşi Sağlam Yapmak

Her çalışan işini hakkıyla yapmalı ve sanatını, ustalığını, maharetini yaptığı işinde göstermelidir. Böyle olunca yapılan iş sağlam, üretilen ürün kaliteli olur.

c. Haklara Dikkat Etmek

İşinin hakkını vermek, doğru söylemek, başkalarının hakkını yememek iş hayatında çok önemlidir. Peygamberimiz “Hiçbir kimse kendi elinin emeği ile kazandığından daha hayırlı bir lokma asla yiyemez”⁷⁰ buyurmuştur. Diğer taraftan ticaret hayatında hile yapmadan, kandırmadan dürüstçe hareket etmek kazancına haram karıştırmamak bir ticaretçi için çok önemlidir. Haram karakteri bozar, nesillerde iz bırakır.

4-Zamanın İyi Kullanılması

Çalışma hayatında zamanı iyi kullanmak verimliliği artırır. Esasen zamanı iyi kullanmak başarının temelini oluşturur. İşleri önceden planlayarak her işi zamanında yapmak çalışma hayatında başarılı olmanın esasını teşkil eder. Hiçbir planlama yapmadan geliş güzel bir hayat sürdürmek koca bir ömrü israf etmek demektir. Planlama, metot ve uygulama zamanı iyi kullanarak çalışma hayatında başarıyı sağlar.

E-ÇALIŞMA-EĞİTİM İLİŞKİSİ

İnsan, çeşitli kabiliyet ve yeteneklerle donatılmış mükemmel bir varlıktır. Ancak insanın bu kabiliyet ve yetenekleri eğitimle geliştirilir. Eğitilmiş insan gücü iş dünyasının en önemli dinamiğidir. Çalışma hayatının canlı ve verimli olması eğitilmiş insan gücüyle orantılıdır. Üretim, kalite ve verimlilik eğitilmiş insanların eseridir. Mesleğinde iyi yetişmiş vasıflı bir elemanla, mesleksiz vasıfsız insanın çalışma verimliliği bir değildir. Bu nedenlerle çalışma hayatının canlı, verimli ve ahenkli olması için toplumun iyi eğitilmesi gereklidir.

Bir işe başlamak için bilgi gerekir. Bilgi de eğitimle kazanılır. Yalnız bilgiyle başlanılan iş çalışmayla bitirilebilir. Çalışmada verimlilik de gene eğitimle kazanılır.

⁶⁸ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, c.4, s.292.

⁶⁹ İbnu Mace, Rehin, 4.

⁷⁰ **Tecriid**, c.VI, s.369, H.No:967.

Çalışmada modern metot ve teknikleri kullanmasını bilmeyen az zamanda çok üretim yapamaz.

F-ÇALIŞMAK KALKINMANIN İTİCİ GÜCÜDÜR

Kalkınmanın temelini çalışmak oluşturur. Çalışan toplumlar kalkınmıştır. Her birey kendi gücü nispetinde çalışmalıdır. Kişi, kendisine bir hedef tayin etmelidir ve bu hedefe ulaşmak için planlı ve metotlu bir şekilde çalışmalıdır. Bireyler bir fabrikanın makinaları gibi ahenkli ve uyumlu çalışmalıdır. Gereğinde dayanışmalıdır. Bu şekilde çalışan bireylerden oluşan toplumlarda kalkınma kaçınılmaz olur. Bir ülkenin yer altı ve yer üstü zenginlikleri ancak çalışan insan gücüyle işlenerek ortaya konur. Çalışılmadığı takdirde bu zenginlikler atıl bir vaziyette durur. Topluma ve ülkeye hiçbir faydası olmaz. Bu nedenle kalkınmanın itici gücü çalışmadır. Bunun için İslam dini insana çalışmayı şart koşturmuştur.

G- SOSYOLOJİK AÇIDAN DİN- ÇALIŞMA İLİŞKİSİ

Sosyologlar dini inançlar ve düşünceler ile ekonomik hayat ve faaliyetler arasındaki ilişkiler üzerinde önemle durmuşlardır. Ekonomik hayatın temelini oluşturan çalışma, iş ve üretim konularının din ile ilişkisi de incelenmiştir. Konunun üzerinde en fazla duran Alman din sosyoloğu Max Weber (ö.1920) olmuştur.

Max Weber, dinleri ekonomik gelişmeye uygun olup olmama bakımından ikiye ayırmıştır. Dini, yaşayan sosyal biçimiyle ele alarak ekonomik düzenle ilgisini incelemiştir. Sosyal değişim ve gelişimde dinin oynadığı rol üzerinde durmuştur. Bilhassa Protestanlığın ekonomik gelişmeyi sağlayarak kapitalizmin oluşunda ve toplumun örgütlenmesinde icra ettiği fonksiyonları ortaya koymuştur. Weber'e göre protestan ahlakının Avrupa'da meydana getirdiği yeni değerler ve çalışma ahlakı kapitalist birikimi hızlandırmış, disiplinli iş ve meslek adamını şekillendirmiştir. Böylece Max Weber din ile ekonomik olaylar arasındaki korelasyon gerçeğini ortaya çıkarmıştır⁷¹.

İslam dini de iş ve çalışma ahlakına çok önem vermiştir. Çalışma hayatında doğruluk ve dürüstlüğü şart koşturmuş, insan hakkının yenmemesini istemiştir. Alın teri ile kazanmayı, işçinin ve sanatkarların hakkının verilmesini emretmiştir. Ticaret

⁷¹ Geniş bilgi için bkz. Max Weber, **Die Protestantisch ethik und der Geist des Kapitalismus**, Tübingen, 1904; M. Weber, **Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie**, Tübingen 1912-13.

hayatında dürüstlüğü önde tutmuştur. “Dürüst bir ticaretçi cenette peygamberler, siddıklar, şehitler grubunda olacaktır⁷²” denmiştir.

Emil Durkheim (ö.1917), sosyal değişmeye işbölümü açısından bakmakta ve bunu sosyal farklılaşmaya bağlamaktadır. İşbölümünün artış ve karmaşıklaşan toplum hayatı modernleşme ile atbaşı gitmektedir. İhtisaslaşmanın artışı ve sosyal farklılaşma, değer hükümlerini de etkilemektedir⁷³.

İslam dini de devamlı daha çok çalışıp daha fazla üretmeyi istemektedir. “Sizin en hayırlınız dünya ve ahiretten nasibini alandır⁷⁴” diyor ve “Hiç ölmeyecekmiş gibi bu dünya için, yarın ölecekmiş gibi öbür dünya için çalışılmasını” istiyor. Her gün bir önceki günden daha ileride olmayı öneriyor. Bu durum ise ancak işbölümü, ihtisaslaşma, teknolojik gelişme ve çalışmada yeni metodları uygulama ile mümkündür. Sosyal değişme ve modernleşme ancak bu şekilde olabilir. Yani İslam dini böylesine bir çalışma temposunu istemekle sosyal değişmeye olumlu etki etmektedir.

Durkheim, cemaat şeklindeki teşkilatlanmada mekanik dayanışma olduğunu söylemektedir⁷⁵. Müslüman toplumlar İslam dininin inananları kardeş ilan etmesi⁷⁶, dayanışmayı ve yardımlaşmayı emretmesi, hayırlı işlerde yarış yapmayı tavsiye etmesi fertlerde ve onların oluşturduğu cemaatlerde “Biz” şuurunu doğurur. Sosyal ve ekonomik hedeflere ulaşmada “Biz” duygusu topluca güçlü bir çalışma potansiyelini oluşturur. Bu duyguyla daha çok çalışıp, üretmek ve kazanmak isterler.

Diğer taraftan Kuran-ı Kerim’de “Bir toplum kendi durumunu değiştirmedikçe Allah onun durumunu değiştirici değildir⁷⁷” buyurulmaktadır. Bu değişimin olumlu yönde olabilmesi ancak çalışarak ekonomik hayatı geliştirmekle mümkündür. Zira çalışmadıkları takdirde de değişim olumsuz yönde olacaktır ki bu durum da İslam dinince istenmemektedir. Zira İslam dini değişimin olumlu yönde olmasını ister.

Durkheim çalışma hayatında işbölümünün olumsuz yöntemini ortaya koymaya çalışmıştır. Yabancılaşmanın şekillerinden birisi olan anomi (kualsızlık)

⁷² Mişkat, **Ticarette İnsani Usuller Babı**, Fasıl:3.

⁷³ Mustafa E. Erkal, **Sosyoloji (Toplum Bilimi)**, İstanbul 1996, s.243.

⁷⁴ Celal ed-Din Suyuti, **el-Camiu’s-Sagir**, II, s.135.

⁷⁵ Mustafa E. Erkal, **a.g.e.**, s. 38.

⁷⁶ Hucurat: 10.

⁷⁷ Rad: 11; Enfal: 53.

Durkheim'e göre, işbölümünün tabii yönünden saptadığı ve dayanışmadan uzaklaşıldığı vakit ortaya çıkmaktadır. İşbölümü, bu durumda dayanışmayı sağlayamamaktadır. İşbölümünün anormal şekilleri böylece ortaya çıkmaktadır⁷⁸. Fakat İslam dininin kardeşlik, birlik, dayanışma ve yardımlaşma gibi hususlara önem vermesi işbölümünden doğabilecek olumsuzlukları azaltacağı muhakkaktır.

Dinin inanç, moral gücü, çalışmayı teşvik etmesi, iş ahlakı önem vermesi hiç şüphesiz ekonomik hayata olumlu etki etmektedir. İş dünyasına potansiyel bir güç kazandırmaktadır.

SONUÇ

İslam dini tembelliği, ömür sermayesini boşa harcamayı hoş görmemiş, yermiştir. Çalışmayı, zamanı faydalı işlerle geçirmeyi emir ve tavsiye etmiştir. Tevekkül için çalışmayı şart koşmuştur. Önce çalışmak, sonra dua ve tevekkül gelir. İnsan için ancak çalıştığının ve alın terinin karşılığı vardır. Kazançlar alın teri karşılığında helal olmalıdır. İnsan yeni metotlarla daha çok çalışıp üreterek bir önceki gününden daha ileride olmalıdır.

İlerlemenin, kalkınmanın, büyük olmanın yolu çalışma ve alın terinden geçer. Can sıkıntısı ve zararlı alışkanlıklar tembelliğin ürünüdür. Çalışan insan sıkıntıya kapılmak ve kötü alışkanlıklar edinmeye zaman bulamaz. Çalışmayan ve işsiz yaşayan insan durgun su gibidir; kısa zamanda bozulup kirlenir. Çalışan insan ise akar su gibidir; hem kendini temizler, hem de başkalarını temizleyicidir. Üstelik üreten bir enerjidir.

Kalkınmanın, ilerlemenin, iki dünya hayatını kazanmanın yolu çalışmaktır. Din çalışmayı, akıl çalışmayı, toplum ve ülke çıkarları çalışmayı gerektiriyor. Allah çalışmayı emretmiş, peygamberler çalışmışlar, çalışan topluluklar ilerlemişler. Çalışmayanlar geri kalmışlar.

Kişi, kendisi için, toplumu için, ülkesi için ve bütün insanlık için çalışmalıdır. Medeniyetleri kuran ve dünyayı ayakta tutanlar çalışkan insanlardır. Dünyada en şerefli iş çalışmak ve üretmektir. Çalışkanlar kötülük düşünmeye vakit bulamazken,

⁷⁸ Durkheim, E: **The Division of Labor in Society**, London 1964, s.268, 389-92; Mustafa E. Erkal, **a.g.e.**, s.317.

tembeller ise kendilerini kötülükten kurtaramazlar. Üstelik tembellik insanı vaktinden önce yıpratır. Çünkü insanı kemiren can sıkıntısı tembelliğin meyvesidir.

Çalışmanın verimli olması için insanların eğitilmesi ve meslek sahibi olması gereklidir. Yine eğitimle yeni metotlar kullanmasını öğrenerek az zamanda çok iş üretmelidir.

Çalışmak bitmez, tükenmez bir hazinedir. Mutluluk ise çalışmanın ürünüdür. Hazine sahibi olmak, mutlu olmak, ilerleyip yükselmek isteyenler çalışmaya sarılmalıdırlar. Çalışanı Allah da insan da sever.

BİBLİYOGRAFYA

- el-Acluni, İsmail b. Muhammed, **Keşf'ül-Hafa**, Beyrut 1985.
- Ahmed Naim, **Tecrid es-Sarih**, İstanbul 1928-39.
- Akseki, Ahmet Hamdi, **Yeni Hutbelerim**.
- Ayas, M. Rami, **Kur'an-ı Kerim'de Çalışma Kavramı Sosyolojik Bir Yaklaşım**, İzmir 1994.
- Berger, P.L., "Some General Observation on the Problem of Work", **The Human Schape of Work**, New York, Macmillan, 1961.
- Buharî, **el-Cami es-Sahih**.
- Celal ed-Din Suyuti, **el-Camiu's-Sagir**.
- Ebu Davut, **es-Sunen**.
- Erkal, Mustafa E., **Sosyoloji (Toplumbilimi)**, İstanbul 1996.
- Ersoy, Mehmet Akif, **Safahat**, (haz. M.Ertuğrul Düzdağ), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1987.
- Hanbel, Ahmed b., **Müsned**, Beyrut-(tarihsiz).
- İbn Mace, **es-Sunen**.
- Lahbabî, Muhammed Aziz, **Kapalıdan Açığa**, (çev. Bahaeddin Yediyıldız), Ankara 1996.
- Mengüşoğlu, T., **Felsefî Anthropoloji, İnsanın Varlık Yapısı ve Nitelikleri**, İstanbul 1971.
- el-Munavi, **Feyzul Kadir**, Kahire 1938.
- en-Nevevi, **Riyazu's-Salihîn**, Ankara 1949-50.
- Müslim, İbnul Haccac, **Sahih**, Kahire 1955.
- Nasıf, Mansur Ali, **et-Tac**, (trc. Bekir Sadak), İstanbul.
- Serahsî, Ebu Sehl Ahmet, **El-Mebcut**, Beyrut (tarihsiz).
- Tirmizî, Ebu İsa, **Camius-Sahih**.
- Tunç, Mustafa Şekip, **Ruh Üzerine Gezintiler**, İstanbul 1943.
- Ülken, H.Ziya, **Bilgi ve Değer**, Kürsü Yayınları, Ankara (tarihsiz).
- Weber, Max, **Die Protestantisch Ethik und der Geist des Kapitalismus**, Tübingen 1904.
- Weber, Max, **Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie**, Tübingen 1912-1920.